

gaik révén hatékonyabbá tehetjük a magunk munkáját, illetve annak algoritmizálható vagy legalább formalizálható összetevőit.

Az elmondottakból következik, hogy *elsősorban az információs folyamat automatizálható*. Az automatizált információs folyamatot a következőképpen definiálhatjuk:

$$T_A = (A_A, i_A),$$

ahol A_A az irányításban előforduló automatizált tevékenységek halmaza, i_A az automatizált információs kapcsolatok halmaza.

Ha az automatizált tevékenységeket realizáló szervezeti egységek halmazát U_A -val jelöljük, az irányítást szolgáló automatizált információs rendszer

$$E = (A_A, U_A, i_A)$$

Ez az irányítás információs rendszere alrendszerének tekintendő.

Milyen kihatással lehet az automatizálás a könyvtár irányítására és szervezésére? Ennek feltárása érdekében vegyük sorra az irányítási rendszer egyes összetevőinek alakulását az automatizálás hatására. Az automatizálás előtti helyzetet jelöljük Q -az utánit pedig L -indexszel.

Az elemzés alapja, hogy az automatizált tevékenységek milyen mértékben alkalmasak a könyvtári irányítási rendszer által kitűzött célok elérésére. Az alábbi esetek fordulhatnak elő:

a tevékenység a kitűzött cél valamelyikének elérését szolgálja, s ezért rendszeren belüli léte indokolt. Az ilyen tevékenységeket nevezzük *eredeti tevékenységeknek*, azt a halmazt pedig, amelyet alkotnak, jelöljük A_P -vel. Ez a halmaz az A_Q részhalmaza;

a tevékenység semmiféle célkitűzés elérését nem szolgálja, s ezért léte a rendszeren belül nem indokolt. E kiküszöbölendő tevékenységek halmazát jelöljük A_Z -vel. Ez ugyancsak az A_Q részhalmaza;

lehetnek olyan célok is, amelyek realizálására eddig nem akadt tevékenység, s így új tevékenységek meghonosítására van szükség. Ezek halmazát jelöljük A_N -nel.

Az irányításban az automatizálás után előforduló összes tevékenység $A_1 = (A_P, A_N)$ összefüggéssel fejezhető ki, miközben mind az eredeti, mind pedig az új tevékenységek között lesznek automatizáltak és nem automatizáltak. Az automatizált tevékenységek halmazát jelöljük A_A -val, a nem-automatizáltakat A_B -vel. Az előbbi halmazok mindegyike komplementáris az A_1 halmazzal. Így az A_A halmaz A_1 halmaz részhalmaza lesz, és érvényes rá az $A_A \cdot A_1$ összefüggés.

Az automatizálás hatására az i_Q információs kapcsolati halmazban ugyancsak változások következnek be. A kitűzött célok elérése szempontjából itt is elkülönül az eredeti információs kapcsolatok (i_P), a kiküszöbölendő információs kapcsolatok (i_Z) és az új információs kapcsolatok (i_N) halmaza. Az automatizálás utáni információs kapcsolatok halmazát $i_1 = i_P \cup i_N$ összefüggéssel fejezhetjük ki. Az i_A és az i_B alhalmazok bevezetése esetén, az előbbi analógiájára, itt is érvényes rá az $i_A \cdot i_1$ összefüggés.

A szervezeti egységek halmazában az automatizálás hatásaként szintén megjelennek az U_P , az U_Z és az U_N halmazok, úgy hogy az automatizálás utáni helyzetet itt is az $U_1 = U_P \cup U_N$ összefüggés fejezi ki, illetve az A és B alhalmazokra való felosztás után itt is érvényesül az $A_A \cup U_1$ összefüggés.

Végül – az előbbieket analógiájára – az automatizálás változásokat okoz a formális (emberek közötti) kapcsolatok halmazában is.

Tehát az eredeti irányítási rendszer az automatizálás racionalizáló hatására átalakul, vagyis $R_1 = (A_1, U_1, i_1, m_1)$, s ez maga után vonja mind az irányítási struktúra, tehát $P_1 = (A_1, i_1)$, mind pedig a szervezeti struktúra, tehát $S_1 = (U_1, i_1, m_1)$ átalakulását is.

Ha a könyvtárak irányításának és igazgatásának automatizálását az általános rendszerelmélet és a kibernetika e területen való célraorientált alkalmazásaként fogjuk fel, elmondhatjuk, hogy

a tevékenységek és az információs kapcsolatok automatizálása hozzásegít a kitűzött célok eléréséhez, vagy legalábbis hatékonyabb eléréséhez, mivel az információs folyamatban pótolja és kiegészíti a szubjektum meghatározott feladatait;

a tevékenységek és az információs kapcsolatok automatizálásával megváltozik az információs folyamat struktúrája, ami az irányítási folyamat struktúrájának változásaiban, főként az alrendszerek új felosztásában tükröződik;

a tevékenységek és az információs kapcsolatok automatizálása révén megváltozik az irányítók munkájának tartalma és jellege;

a változások végigfutnak a könyvtár szervezeti struktúráján is;

az új tevékenységek és információs kapcsolatok létrejötte új szervezeti egységek születését vonja maga után.

/PROCHÁZKA, B.: *Všeobecná teória systémov v racionálnom riadení a automatizácii knižnice* = *Knihnice a Vedecké Informácie*, 9. köt. 4. sz. 1977. p. 167–173./

(Futala Tibor)

A szovjet szakkönyvtárügy adatokban

1976. január elsején a Szovjetunióban 64,4 ezer szakkönyvtár működött, az összes könyvtár 18%-a. Állományuk több mint 2 milliárd egység volt, az ország dokumentumállományának mintegy fele.

A szakkönyvtárakat a vizsgált év folyamán 42,1 millió olvasó kereste fel, az országban összesen nyilvántartott olvasók 21%-a. A kölcsönzési forgalom 1167 millió egység volt, az országos forgalom 30%-a.

A szakkönyvtárak 45%-a tudományos-műszaki könyvtár. A szakkönyvtárak összesített adataihoz viszonyítva ezek állománya az összállomány 42%-át jelenti, olvasóik 43%-ot, a használati adatok 40%-ot tesznek ki.

A tudományos-műszaki könyvtárak száma öt év alatt 3600-zal bővült. Jellemző törekvés, hogy a műszaki könyvtárak a kis üzemeket és vállalatokat is bevonják a szakirodalmi ellátásba ún. *letéti könyvtárak* létesítésével. Némely ágazatban 5–6-szor annyi letéti könyvtár működik, mint állandó könyvtár.

Korszerűsödött a tudományos-műszaki könyvtárak állományának összetétele; míg állományuk öt év alatt 40%-kal növekedett, addig a nem hagyományos dokumentumok állományának növekedési aránya általában 47% volt; az ágazatközi területi információk központok könyvtáraiban és a köztársasági központi könyvtárakban az állomálynak ez a része az összes állomány 85–89%-át teszi ki. Folytatódott a tároló könyvtárak hálózatának kiépülése. 1975 folyamán az ágazati tárolókönyvtárak 1075 könyvtár kérésére 140 ezer ritkán keresett kiadványt juttattak el a felhasználókhoz. Nagyobb lendületet vett a *főlös kiadványok újraelosztása* is: 1975-ben összesen 66 ezer egységet osztottak el újra, ami kétszerese az 1974 évi mennyiségnek.

Központi, köztársasági és területi szinten az információs központok és a tudományos-műszaki könyvtárak közös erőfeszítése eredményeként egyre több helyen jönnek létre az ún. *egységes területi referenz-tájékoztatói állományok*, melyek fő célja az állománygyarapítás koordinálása: a drága külföldi dokumentumok felesleges megvételének elkerülése, az állomány kiszélesítése.

Tervszerűbbé és teljesebbé vált a külföldi információs források beszerzése, illetve a *könyvtárak gyűjtőköri kooperációja*, 1977-ben 8 ezer folyóirat cikkeiről készült jeladó információ, több mint 20 ezer előfizető számára, 340 ezer példányban.

A szakkönyvtári olvasók száma öt év alatt 4 millióval (11%-kal) nőtt. A tudományos-műszaki könyvtárak ugyanez idő alatt 2,2 millióval (13%-kal) több olvasót szolgáltak ki.

A szakkönyvtárak állományforgalma ugyanezen időszak alatt 283 millió egységgel, azaz 32%-kal volt nagyobb, mint az előző öt év során. A tudományos-műszaki könyvtárak még ennél is nagyobb arányban növelték forgalmukat, nevezetesen 43%-kal. A szolgáltatásokat nemcsak egyének veszik igénybe, hanem intézmények is. Ezek száma 1976 elején 117 ezerre növekedett. Az általuk igénybevett szolgáltatások közül a legnagyobb tétellel a könyvtárközi kölcsönzés, a szelektív információterjesztés és a témadokumentáció szerepel.

A tudományos-műszaki könyvtárak együttműködését elsősorban a tudományos és felsőoktatási könyvtá-

rakkal, valamint a szakszervezeti könyvtárakkal fűzték szorosabbra. Ez a tudományos és felsőoktatási könyvtárakkal a gyűjtőköri együttműködésben és az automatizálásban (pl. automatizált nyomtatott központi katalógus) hozott eredményeket, a szakszervezeti könyvtárakkal pedig a munkások szakirodalmi ellátásának megjavítását célozza.

A szakkönyvtári adatok elemzése nyomán a *hibák és hiányosságok* is feltárulnak. Mindenekelőtt a 0,5 értéket mutató állományforgási index kedvezőtlen. Ebből kiindulva, a következő problémákat kell megoldani:

1. *Gátat kell vetni a könyvtári állomány mennyiségi növekedésének.* A kutató- és tervezőintézetek könyvtárainak átlagos állománya 123 ezer egység, ennek jelentős része nem használt állomány. A könyvtárak még *nem élnek eléggé a selejtezéssel*, illetve a könyvtárakban felesleges könyveknek a tároló könyvtárakba történő átadásával. Az 1975 évi beszerzéseknek csupán 23%-át tette ki a selejtezett állományegységek száma. A tároló könyvtárak iránti bizalmat fokozni kell, ennek érdekében hálózatuk szerkezetében is bizonyos változtatásokat kell végrehajtani. E változtatások között kell megemlíteni az ún. *csomóponti tároló könyvtárak* létrehozását, amelyek hálózata szakosított automatizálási bázisközpontok hálózatával egyezik meg.

2. *Fokozni kell az állománygyarapítási kooperációt a köztársasági általános tudományos könyvtárakkal*, mivel ezek gyűjtése sok vonatkozásban egybeesik a szakkönyvtárakéval. Így pl. gyarapításukban 27,8%-ot tesz ki a műszaki irodalom, a társadalomtudományi-politikai irodalom pedig 24%-ot. E drágán beszerzett szakirodalom forgási sebessége itt is csekély, alig éri el a 0,5 értéket. Nyilvánvaló, hogy a területi referenz-tájékoztatói állományok optimális megszervezése szükségtelenné teszi a gyarapítási erőfeszítések felesleges ismétlődését.

3. *Nagyobb erőfeszítéseket kell tenni az olvasói tábor bővítése érdekében.* Az átlagos olvasói létszám a szakkönyvtárakban meglehetősen alacsony (az üzemi könyvtárakban 550, a kutatóintézeti könyvtárakban pedig 1200). A műszaki könyvtárak 44%-a öt év alatt egyetlen kiállítást sem rendezett új beszerzésekből, 58%-a pedig nem tartott sem információs, sem szakmai napokat. Ezért a szakkönyvtárak feladata, hogy — szolgálatásaik javítása és a könyvtárközi kooperáció fokozása révén — az elkövetkezendő öt év folyamán *vonják be a könyvtárhasználók körébe* a hatókörükben dolgozó összes kutatót és mérnököt és a munkások legalább 50–60%-át.

/KNJAZEVA, M. P.: *Itogi razvitiia naucsnuh, tehnicsezkih i szpecial'nyih bibliotek i osznovnue zadaci ih dejatel'nosztii*. = *Naucsnuie i Tehnicsezskie Biblioteki SzSzSzR*, 1977. 10. sz. p. 3–8./

(Futala Tibor)